

УДК 911.3:316.4 + 005.94

DOI <https://doi.org/10.32782/naturaljournal.13.2025.15>

НАУКОВІ ПІДХОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

І. І. Костащук¹, С. В. Миронюк²

У статті розглянуто особливості визначення поняття «інтелектуальний потенціал» як суспільно-географічної категорії. Проаналізовано наукові праці в галузі економіки, соціології, педагогіки, соціології та психології з метою всебічного розуміння даного поняття як важливого ідентифікатора економічного та суспільного розвитку окремих територіальних громад чи районів, областей в умовах децентралізації та війни. Визначено місце інтелектуального потенціалу у збереженні економічної та соціальної безпеки, як складників національної безпеки в сучасних умовах.

У сучасних умовах стрімких трансформацій інформаційного суспільства й інтелектуалізації регіонального розвитку зростає актуальність дослідження інтелектуального потенціалу як важливого чинника суспільно-географічних процесів. Незважаючи на зростання кількості публікацій на цю тему, поняття інтелектуального потенціалу досі не має усталеного трактування у вітчизняній географічній науці. Метою підготовки статті є систематизація наукових підходів до визначення сутності інтелектуального потенціалу й обґрунтування доцільності його розгляду як окремої суспільно-географічної категорії.

У дослідженні використано такі методи, як порівняльно-аналітичний аналіз наукових джерел, систематизація термінологічного апарату, логіко-теоретичне узагальнення, а також елементи системного та структурно-функціонального підходів.

У результаті дослідження визначено основні наукові парадигми трактування інтелектуального потенціалу – економічну, соціологічну, освітню та географічну; здійснено їх зіставлення та акцентовано на специфіці просторового виміру цього поняття. Запропоновано авторське визначення інтелектуального потенціалу як просторово організованого комплексу людських ресурсів із високим рівнем освіченості, знань, невої активності та здатності до інноваційного розвитку.

Наукова новизна полягає в уточненні змісту категорії «інтелектуальний потенціал» у контексті просторової диференціації та регіонального розвитку. Практична значущість полягає в можливості застосування результатів дослідження для оцінювання інтелектуальних ресурсів територій, планування освітньої та інноваційної політики на регіональному рівні.

Ключові слова: освіта, війна, децентралізація, територіальна громада, соціальна сфера, національна безпека.

¹ доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри географії України та регіоналістики
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці)
e-mail: i.kostaschuk@chnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9338-4538

² аспірант кафедри географії України та регіоналістики
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці)
e-mail: myroniuk.stanislaw@chnu.edu.ua
ORCID: 0009-0000-3748-7789

SCIENTIFIC APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF INTELLECTUAL POTENTIAL AS A SOCIO-GEOGRAPHICAL CATEGORY

I. I. Kostashchuk, S. V. Myroniuk

This article examines the features of the definition of the concept of "intellectual potential" as a socio-geographic category. Scientific works in the field of economics, sociology, pedagogy, sociology and psychology are analyzed in order to comprehensively understand this concept as an important identifier of the economic and social development of individual territorial communities or regions, oblasts in conditions of decentralization and war. The place of intellectual potential in maintaining economic and social security as components of national security in modern conditions is determined.

In today's conditions of rapid transformations of the information society and intellectualization of regional development, the relevance of researching intellectual potential as an important factor in socio-geographic processes is growing. Despite the growing number of publications on this topic, the concept of intellectual potential still does not have a well-established interpretation in domestic geographical science.

The purpose of the article is to systematize scientific approaches to determining the essence of intellectual potential and justify the feasibility of considering it as a separate socio-geographic category.

The study used such methods as comparative and analytical analysis of scientific sources, systematization of the terminological apparatus, logical and theoretical generalization, as well as elements of systemic and structural-functional approaches.

As a result of the study, the main scientific paradigms of the interpretation of intellectual potential were identified – economic, sociological, educational and geographical; they were compared and the specifics of the spatial dimension of this concept were emphasized. The author's definition of intellectual potential as a spatially organized complex of human resources with a high level of education, knowledge activity and ability to innovative development was proposed.

The scientific novelty lies in clarifying the content of the category "intellectual potential" in the context of spatial differentiation and regional development. The practical significance lies in the possibility of applying the research results to assess the intellectual resources of territories, planning educational and innovation policies at the regional level.

Key words: education, war, decentralization, territorial community, social sphere, national security.

Вступ

Інтелектуальний потенціал нині розглядається як один із ключових ресурсів розвитку суспільства й економіки. З переходом до інформаційної епохи знання та інтелект набули пріоритету над традиційною матеріальною економікою. Якщо в індустріальній економіці головну роль відігравали природні ресурси й капітал, то нині визначальним чинником є інтелектуальний капітал (Stewart, 1997), який включає в себе інтелектуальний розвиток та інтелектуальний потенціал. У результаті інтелектуальний потенціал нації, як сукупна здатність суспільства до генерації та використання знань, став фундаментом прогресивного розвитку суспільства.

Поняття «інтелектуальний потенціал» уживають у різних галузях – соціології, економіці, філософії, педагогіці, психології, освіті, географії та інших. Кожна дисципліна акцентує окремі грані цього феномену: від колективної інтелектуальної спроможності суспільства до індивідуальних когнітивних здібностей. Водночас міждисциплінарні дослідження сходяться на думці, що розвиток інтелектуального потенціалу

є вирішальним для інновацій, конкурентоспроможності та добробуту, зокрема якості життя населення.

Нині, коли Україна перебуває у стадії війни з РФ, а також відбувається процес децентралізації, безумовно, важливим аспектом розвитку територіальних громад в усіх регіонах є їхній інтелектуальний потенціал та інші економічні ресурси (земля, праця, капітал тощо). Саме в період післявоєнної відбудови важливим чинником економічного та соціального відновлення та зростання буде наявність висококваліфікованих працівників із високим рівнем освіти, зокрема й професійної, умінь, знань, навичок та іншого. Тому розуміння інтелектуального потенціалу територіальних громад є досить важливим і перспективним напрямом наукових досліджень.

Матеріал і методи

У процесі дослідження інтелектуального потенціалу було використано міждисциплінарний підхід, що включав аналіз наукових джерел з галузей соціології, економіки, філософії, педагогіки, психології, географії, а також управління та адміністрування, менеджменту. Основу джерельної бази ста-

новили наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів за період 1990–2024 рр., а саме монографії, навчальні посібники та наукові статті, опубліковані в міжнародних науково-метричних базах “Scopus”, “Web of Science”, фахових виданнях України категорії «Б», інші статті, а також нормативно-аналітичні документи ООН, ЮНЕСКО, Світового банку, ЄС, Національного інституту стратегічних досліджень та Національної академії наук України.

У дослідженні використано системний підхід, що дозволив розглядати інтелектуальний потенціал як складне багаторівневе явище. Основними методами, що використані під час даного дослідження, були: структурно-функціональний аналіз (для виявлення компонентів інтелектуального потенціалу), порівняльно-аналітичний метод (для зіставлення трактувань поняття в різних наукових школах), контент-аналіз публікацій (для виявлення спільних і відмінних рис трактування даного поняття) та інші.

Результати та їх обговорення

Ідеї про визначальну роль інтелекту в розвитку суспільства мають глибоке коріння. Ще на початку ХХ ст. у філософських концепціях (наприклад, В. Вернадського) з'явилася думка про ноосферу як сферу людського розуму, хоча сам термін «інтелектуальний потенціал» тоді не вживався. У другій половині ХХ ст., із зростанням ролі в суспільстві й економіці науки й технологій, наближені до інтелектуального потенціалу поняття почали вживатися як наукові категорії. Так, економісти США, нобелівські лауреати Т. Шульц і Г. Беккер запровадили теорію людського капіталу (1960-ті рр.), що оцінює знання та навички людей як форму капіталу. Паралельно в західноєвропейській країнах розвивалася ідея «суспільства знань» (Ф. Махлуп, П. Друкер, Д. Белл та інші), що підкреслювала зростання значення інформації, освіти й наукового потенціалу в економічному розвитку будь-якого регіону, держави чи світу загалом. Зокрема, економіст Ф. Махлуп у 1962 р. здійснив обчислення «виробництва знань» в економіці США, а соціолог Д. Белл у книзі «Настання постіндустріального суспільства» (1973 р.) обґрунтував зміщення економічного центру ваги до знання та інформації.

У вітчизняній науці близькими були поняття «науково-технічний потенціал» та «інтелектуальні ресурси», якими оперували в контексті вивчення науково-технічної революції. Після здобуття Україною

незалежності увага змістилася до проблем розвитку національного інтелектуального потенціалу як чинника інтеграції зі світовою економічною системою. Уже на початку 2000-х рр. українські вчені (В. Геєць, Б. Патон, В. Куценко, Б. Маліцький, Є. Марчук, А. Жарінова й інші) активно досліджували формування та використання інтелектуального потенціалу, спираючись як на власні наукові дослідження, так і на значний доробок зарубіжних учених, переважно економістів.

Історичні оцінки інтелектуального потенціалу суспільств проводились через якісні аналізи та кількісні показники. Цікавим є приклад пізнього періоду Радянського Союзу, коли обчислений індекс – «коефіцієнт інтелектуалізації молоді» продемонстрував падіння Союзу із 3-го місця у світі (1950-ті рр.) на 57-ме (станом на 1987 р.). Цей спад відображав системні проблеми формування та відтворення інтелектуальних ресурсів, що згодом проявилось в масовій еміграції молодих перспективних науковців і фахівців за кордон, що дістала назву «міграція сірої речовини», або «відплив умів». Отже, історичний досвід засвідчує, що без належної уваги до розвитку й утримання інтелектуального потенціалу жодне суспільство не може забезпечити стійкий суспільний, економічний, культурний, інформаційний розвиток.

Найбільш вивченим поняття «інтелектуальний потенціал» є серед економістів (табл. 1).

Економіка, а також суміжні науки – управління та адміністрування, менеджмент організацій, підходять до інтелектуального потенціалу з погляду ресурсів, що забезпечують інновації, продуктивність і конкурентоспроможність підприємств (Жарінова, 2013). У цьому контексті інтелектуальний потенціал часто розглядається як початкова база для формування інтелектуального капіталу, який охоплює знання, уміння, досвід працівників (людський капітал), а також нематеріальні активи організацій (патенти, технології, бренди, ноу-хау, ділову репутацію). Варто відмітити, що в сучасних дослідженнях інтелектуальний потенціал підприємства (компанії) – це поєднання здібностей носіїв знань (персоналу) і спроможності самої компанії створювати умови для реалізації цих здібностей, їхнього розвитку та перетворення на активи (Лапотков, 2024).

Варто зазначити, що на рівні організації вчені-економісти виділяють різні компоненти інтелектуального потенціалу підпри-

Таблиця 1

Визначення поняття «інтелектуальний потенціал» як економічної категорії

№	ПІБ вченого	Країна	Визначення	Посилання [A1; A2]
1	Валерій Михайлович Гесць; Володимир Петрович Семиноженко.	Україна	Сукупність знань, досвіду, умінь і здібностей, що формують основу інноваційної економіки.	(Гесць і Семиноженко, 2006)
2	Світлана Валеріївна Філіппова; Ксенія Валеріївна Ковтуненко.	Україна	Система взаємодії знань, освітньо-наукового простору й інтелектуального капіталу.	(Філіппова і Ковтуненко, 2013)
3	Борис Сергійович Бутнік-Сіверський; Вікторія Федорівна Тищенко.	Україна	Сукупна здатність суспільства продукувати нові знання і трансформувати їх у соціально-економічний розвиток регіонів чи держав.	(Бутнік-Сіверський, 2003; (Тищенко, 2014)
4	Володимир Андрійович Ткаченко	Україна	Економічна категорія, що відображає можливість реалізації інноваційного капіталу.	(Ткаченко, 2008)
5	Томас Алегзандер Стюарт	США	Невидимі активи, що здатні створювати додану вартість у майбутньому.	(Stewart, 1997)
6	Нік Бонтіс	Канада	Знання, інформація, інтелектуальні власності та досвід, які можна застосувати для створення багатства.	(Bontis, 1999)
7	Лейф Едвінссон; Майкл Стіварт Мелон.	Швеція	Потенціал компанії, зосереджений в її людях, процесах і стратегіях, що ще не став капіталом.	(Edvinsson & Malone, 1997)
8	Борис Андрійович Маліцький; Олександр Сергійович Попович.	Україна	Сукупність науково-технологічного й освітнього ресурсів, здатних забезпечити перехід до економіки знань.	(Маліцький і Попович, 2005; Попович, 2005)
9	Йоган Руус, Гьоран Руус, Нікола Карло Драгонетті; Лейф Едвінссон.	Швеція	Потенціал до створення цінності завдяки інтелектуальній діяльності працівників.	(Roos et al., 1997)
10	Світлана Володимирівна Сіденко	Україна	Сукупність знань, досвіду, інноваційного середовища, що сприяє підвищенню продуктивності.	(Сіденко, 2023)
11	Карл-Ерік Свейбі	Австралія / Швеція	Невидимі активи, пов'язані зі знаннями працівників, які можуть бути використані у процесі створення вартості.	(Sveiby, 1997)
12	Ікуджіро Нонака, Хіротакі Такеучі.	Японія	Здатність організації створювати нові знання та поширювати їх усередині компанії.	(Nonaka & Takeuchi, 1995)
13	Макс Генрі Буазо	Велика Британія	Ефективне розповсюдження та засвоєння знань в економічному середовищі.	(Boisot, 1998)
14	Пітер Фердинанд Друкер	США	Головний економічний ресурс епохи інформації, що перевершує капітал і працю.	(Drucker, 1993)
15	Домінік Форє	Франція / Швейцарія	Основа для формування економіки знань, що базується на інтелектуальних ресурсах.	(Foray, 2004)
16	Йосиф Степанович Ситник	Україна	Приховані знання та навички економічної системи для здійснення інтелектуальної, організаційної, технічної, наукової, соціальної, управлінської діяльності, які можуть реалізуватися у формі інтелектуального капіталу на ринкових засадах.	(Ситник, 2012)

ємства. Наприклад, для IT-компаній запропоновано таку структуру:

- первинні компоненти – це знання і навички персоналу, а саме їхні професійні компетенції та технічні знання, корпоративна культура й командний дух, мережа зв'язків і партнерство, науково-дослідна діяльність тощо;

- вторинні компоненти – це насамперед результати реалізації знань, до яких відносять об'єкти інтелектуальної власності (патенти, авторські права), ділову репутацію, бренд компанії, технології та рішення, інноваційні продукти, що були створені на основі первинного потенціалу (Лапотков, 2024).

Таке розмежування підтверджує думку, що інтелектуальний потенціал є багатоаспектним і охоплює як ресурсний складник (людські й інформаційні ресурси), так і результативний складник (інтелектуальний продукт і активи).

Економіко-географічні дослідження вводять поняття інтелектуальної економіки – сукупності господарств, де основним ресурсом виступають знання і творчі здібності людей. Розвиток такої економіки знань можливий лише за умови ефективного використання наявного інтелектуального потенціалу ключових інституцій і постійного відтворення цього потенціалу через систему освіти й інновацій.

Отже, економічний підхід обґрунтовує інтелектуальний потенціал як стратегічний нематеріальний ресурс, інвестування якого приносить довгострокові вигоди. Це визначає і практичні аспекти, а саме необхідність державної підтримки освіти та науки, стимулювання інновацій, захисту прав інтелектуальної власності.

Соціологи розглядають інтелектуальний потенціал переважно в масштабах суспільства, соціальних груп і класів. Вони аналізують його як ресурс соціального розвитку, пов'язаний із рівнем розвитку освіти, науки, інтелігенції та «креативного класу», наголошують, що інтелектуальний потенціал суспільства є важливою умовою соціального прогресу, а його зростання – запорука підвищення якості життя населення. З позицій соціології стверджується, що чим більше в суспільстві ідей і ерудованих людей, тим вищий його інтелектуальний потенціал.

У соціологічних дослідженнях поняття часто набуває колективного виміру, тому що інтелектуальний потенціал суспільства визначається сукупністю людських, матеріальних і фінансових ресурсів, залучених

у сферу науки й освіти Соціологи здебільшого пропонують саме таке визначення, наголошують, що воно охоплює дві взаємопов'язані сфери інтелектуального життя – науку й освіту. Із соціологічного погляду важливим є не лише наявність інтелектуальних ресурсів, але і ступінь їх залучення до суспільної практики. Тому обґрунтовано необхідність наукового вимірювання та прогнозування інтелектуального потенціалу суспільства, особливо в умовах трансформації соціальної структури.

Для оцінювання інтелектуального потенціалу вчені-соціологи досить часто використовують індекс інтелектуального потенціалу суспільства на основі двох складників – індексу освіти й індексу науки. До таких показників належать: рівень освіти населення; кількість студентів у країні чи регіоні, громаді; обсяги фінансових витрат на освіту; чисельність працівників у сфері науки та частка інвестицій у науку у відсотках до ВВП.

Загалом, соціологічний підхід трактує інтелектуальний потенціал як сукупний індикатор розвитку людського потенціалу суспільства, тісно пов'язаний із поняттям людського розвитку й індексом людського потенціалу (Human Development Index), який включає рівень освіти народу поряд з економічними й демографічними чинниками.

Філософи підходять до поняття інтелектуального потенціалу більш узагальнено, розглядають його як прояв творчої сутності людини й міри її духовного розвитку. У гуманітарному дискурсі інтелектуальний потенціал тісно пов'язують із поняттям духовно-інтелектуального розвитку суспільства. Так, українські науковці П. Перерва та Є. Марчук вводять широке поняття «гуманітарний потенціал нації», визначають його через комплекс показників – від рівня фізичного та психічного здоров'я народу до моралі, духовності й інтелектуального розвитку (Перерва і Марчук, 2018). Інтелектуальний потенціал виступає складником гуманітарного потенціалу, що включає освіту, науку, інформаційні ресурси (бібліотеки, бази даних), зв'язок та інтелектуальну власність. Такий підхід підкреслює, що інтелектуальний розвиток не ізольований від морально-культурного контексту, адже рівень освіченості та науки в суспільстві взаємопов'язаний із духовними цінностями, креативністю і соціальною згуртованістю.

Варто зазначити, що філософський погляд також акцентує увагу на ролі інте-

лектуальної еліти як носіїв потенціалу. Носії високого інтелекту (мислителі, учені) часто ставали рушіями суспільних перетворень. Це підводить до ідеї, що формування інтелектуальної еліти – це важлива умова реалізації інтелектуального потенціалу нації. Від освіти й виховання молодих талантів, від здатності суспільства плекати інноваторів і мислителів залежить, чи буде здійснено потенціал ідей і знань у практичному житті.

З позицій психології та педагогіки інтелектуальний потенціал трактується як характеристика окремої особистості – її розумові здібності, задатки та можливості інтелектуального розвитку. У психології під інтелектуальним потенціалом індивіда часто розуміють рівень інтелектуальних здібностей. Традиційним кількісним показником тут слугує коефіцієнт інтелекту (IQ). Зокрема, у зарубіжній практиці прийнято вважати, що високий інтелектуальний потенціал мають особи з IQ понад 130 балів за стандартними тестами. Водночас психологи наголошують, що інтелект ширший за вузько вимірюваний IQ і може проявлятися в різних видах обдарованості (логіко-математичній, вербальній, просторовій, емоційній та інших).

Сучасні дослідження розвитку інтелектуального потенціалу особистості приділяють увагу як спадковим, так і середовищним (соціально-побутовим) чинникам. Інтелектуальний потенціал визначається у психології як сукупність пізнавальних процесів і розумових здібностей, що дають змогу людині успішно розв'язувати когнітивні завдання і досягати успіху в різних сферах життя. Ці здібності залежать від уроджених даних (генетичний складник) і від впливу середовища – сім'ї, освіти, культури, релігії, соціуму, окремих колективів, друзів та іншого. Так, генетичні особливості мозку можуть задати деякий діапазон можливостей, але реалізація цього потенціалу значною мірою залежить від навчання і стимуляції у критичні періоди розвитку. Педагоги підкреслюють виняткову роль перших років життя дитини, коли формуються нейронні зв'язки, а також роль мотивуючого й розвивального середовища протягом шкільного навчання.

З педагогічного погляду завдання освіти – максимальне розкриття інтелектуального потенціалу кожного учня. Існують спеціальні методики визначення інтелектуального потенціалу учнів, як-от психологічні тести, олімпіади, творчі конкурси, портфо-

ліо досягнень. Ми у своїх практичних дослідженнях рівня інтелектуального потенціалу мешканців регіонів України та територіальних громад Чернівецької області використовуємо показники зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО), а також національного мультипредметного тесту (далі – НМТ).

У галузі вищої освіти поняття інтелектуального потенціалу студентів насамперед пов'язують з формуванням навичок критичного мислення, креативності, здатності до дослідницької діяльності й іншого. Педагоги й науковці розробляють програми, спрямовані на розвиток цих якостей – від інтерактивних методів навчання до залучення студентів у наукові гуртки, стартап-проекти й інші види практичної і теоретичної діяльності.

Як зазначають фахівці, стратегія розвитку інтелектуального потенціалу молоді має включати тренування мислення, підтримку мотивації до пізнання, виховання самостійності в навчанні. Такий цілісний психолого-педагогічний підхід дозволяє підготувати нове покоління фахівців, здатних реалізувати свій інтелектуальний потенціал у професійній діяльності й суспільному житті.

Важливим аспектом нашого дослідження є не тільки аналіз попередніх поглядів різних науковців, а й з'ясування розуміння поняття «інтелектуальний потенціал» як суспільно-географічної категорії.

Згідно з підходом відомих економ-географів М. Паламарчука й О. Паламарчука, інтелектуальний потенціал України становить складник суспільства, що зосереджений на вирішенні теоретичних і практичних завдань розбудови держави, розвитку національної економіки та підвищення якості життя населення. У межах цього потенціалу ними виокремлюються соціальні групи – виробнича (інженери й фахівці економічної сфери), гуманітарна (педагоги, працівники культури, охорони здоров'я, спорту), наукова (наукові кадри вищої школи й академічної сфери), адміністративна (управлінці, юристи, фінансисти), військова інтелігенція (Паламарчук і Паламарчук, 1998).

Т. Нич вважає, що поняття «інтелектуальний потенціал» у соціальній географії варто трактувати як сукупність основних параметрів освітніх, наукових, культурних, креативних здібностей, які характеризують здатність окремої території забезпечувати належний рівень соціально-економічного розвитку країни, регіону (Нич, 2017).

Варто зазначити, що суспільна географія досліджує насамперед територіально-просторові особливості розміщення та використання інтелектуального потенціалу. Тут поняття набуває територіального виміру, учені говорять про інтелектуальний потенціал регіону, територіальної громади, окремого населеного пункту, країни й навіть світу. Географи аналізують, як освітні та наукові ресурси розподілені по території, які регіони є локомотивами інтелектуального розвитку, а які – аутсайдерами в цьому плані.

Інтелектуальний потенціал регіону чи території визначають як системну сукупність освітнього, наукового, інноваційного та культурного потенціалів, зумовлених історично й чинниками розвитку даної території. Фактично, це інтегральна характеристика здатності регіональної спільноти створювати й накопичувати нові знання, технології, продукти. Вона залежить від наявності в регіоні навчальних закладів, науково-дослідних установ, висококваліфікованих кадрів, інноваційних підприємств, а також від ступеня їхньої взаємодії одне з одним. Кількісно інтелектуальний потенціал регіону можна оцінити через систему показників, аналогічних національним, як-от: частка населення з вищою освітою, чисельність науковців та інженерів, обсяг інноваційної продукції, кількість заявок на патенти тощо. Для комплексного оцінювання іноді застосовують індекси, які поєднують кілька вимірів – освітній, науково-технічний, інформаційно-комунікаційний і соціокультурний потенціал регіону. Такий підхід дає змогу виокремити основні джерела живлення інтелектом регіональної економіки. У таких дослідженнях кожний складник розкривається через свої показники: освітній (рівень і якість освіти населення, доступність до закладів освіти, наявна мережа освіти (Zayachuk et al., 2021) тощо), науково-інноваційний (кількість винаходів, патентів, упродовжених розробок, наукових публікацій, проведення та участь в конференціях, симпозіумах, наукових семінарах тощо), інформаційно-комунікаційний (доступність до інтернету, комп'ютеризація, наявність бібліотек і баз даних тощо), соціально-культурний (участь населення в культурному житті територіальної громади чи іншої території, збереження культурної спадщини, розвиток етнокультурного потенціалу тощо).

Дослідження в Україні підтверджують, що регіони з потужним інтелектуальним потенціалом (традиційно це Київ, Харків, Львів, Одеса – великі університетські та наукові центри) є локомотивами економічного зростання, особливо у високотехнологічних

секторах. Натомість регіони, де бракує ЗВО чи наукових установ, відчувають вплив мізків до центрів, що посилює територіальну диференціацію. Географічний підхід приділяє увагу внутрішній і зовнішній міграції носіїв знань. Вплив мізків з окремого регіону (чи країни) знижує його інтелектуальний потенціал, тоді як імміграція талановитих фахівців, навпаки, може швидко його підвищити. Тому деякі держави впроваджують спеціальні програми, щоб утримати або повернути молодих учених і професіоналів, стимулюють створення наукових парків і технологічних кластерів у відсталих регіонах.

Отже, у географічному вимірі інтелектуальний потенціал постає як територіально диференційований ресурс, від ефективного використання якого залежать інноваційність і конкурентність конкретних місць і регіонів. Просторовий аналіз цього потенціалу допомагає виявити вузькі місця і точки зростання, що важливо для регіональної політики та збалансованого розвитку країни.

Висновки

Проведений аналіз свідчить, що поняття «інтелектуальний потенціал» є передусім багатовимірним та інтерпретується по-різному залежно від галузі знань, але всюди йдеться про здатність до продукування та використання інтелектуальних ресурсів в економіці та суспільстві. У соціології та філософії – це насамперед суспільний феномен, пов'язаний із сукупним інтелектуальним розвитком народу чи нації, рівнем розвитку освіти, науки, культурою мислення. Економісти й управлінці наголошують на ресурсній значущості інтелектуального потенціалу, розглядають його як основне джерело інновацій та інтелектуального капіталу, що прямо впливає на конкурентоспроможність фірм і країн. Психологія та педагогіка зміщують фокус на особистість, її розумові здібності та способи розкриття цього потенціалу через навчання і виховання особистості. Учені в галузі суспільної та соціальної географії додають територіально-просторовий аспект формування інтелектуального потенціалу територій, підкреслюють нерівномірність розподілу інтелектуальних ресурсів та її значення для розвитку економіки та соціокультурної сфери.

Інтелектуальний потенціал виступає тим об'єднавчим чинником, що пов'язує особистий розвиток із суспільним прогресом, матеріальне виробництво з духовним зростанням, минулий досвід із майбутніми інноваціями. Його розвиток є запорукою успішного майбутнього в сучасному світі знань.

Список використаної літератури

- Бутнік-Сіверський О. Трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт. *Інтелектуальний капітал*. 2003. № 5. С. 3–12.
- Геєць В., Семиноженко В. Інноваційні перспективи України. Харків : Константа, 2006. 272 с.
- Жарінова А. Розвиток економіки знань у контексті формування людського капіталу. *Ефективна економіка*. 2013. № 11. [Електронний ресурс] URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2536> (дата звернення 15.07.2025).
- Лапотков В. Поняття і види інтелектуального потенціалу компаній в ІТ-секторі. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. С. 94–100. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-94>.
- Маліцький Б., Попович О. Стан використання вітчизняного інтелектуального потенціалу. *Інтелектуальна власність*. 2005. № 12. С. 7–13.
- Нич Т. Географія інтелектуального потенціалу Хмельницької області. Київ : Принт-Сервіс, 2017. 182 с.
- Паламарчук М., Паламарчук О. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : навчальний посібник. Київ : Знання, 1998. 416 с.
- Перерва П., Марчук А. Інтелектуальний потенціал як економічна категорія. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Серія «Економічні науки». 2018. № 15 (1291). С. 53–63.
- Попович О. Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації. Київ : Фенікс, 2005. 226 с.
- Сіденко С. Інтелектуальний капітал у стратегії інноваційного розвитку України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2023. Т. 57. № 1. С. 95–100. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2023/1-57/95-100>.
- Ситник Й. Інтелектуальний потенціал як фактор інтелектуалізації систем менеджменту підприємства. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Серія «Економічні науки». 2012. № 9. С. 271–277. [Електронний ресурс] URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/2988> (дата звернення 15.07.2025).
- Тищенко В. Економіка знань як актуальна основа сучасного розвитку України та її регіонів. Харків : Вид. ХНЕУ, 2014. 272 с.
- Ткаченко В. Інтелектуальний потенціал в основі розвитку виробничих сил і виробничих відносин. Дніпро : Моноліт, 2008. 274 с.
- Філіппова С., Ковтуненко К. Інтелектуальний потенціал як головний чинник формування інтелектуального капіталу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 776. С. 81–86. [Електронний ресурс] URL: <https://ena.lpnu.ua/items/098df848-54fb-4cec-ab33-d02f461a0819> (дата звернення 15.07.2025).
- Boisot M.H. Knowledge Assets: Securing Competitive Advantage in the Information Economy. Oxford : Oxford University Press, 1998. 284 p.
- Bontis N. Managing organisational knowledge by diagnosing intellectual capital: framing and advancing the state of the field. *International Journal of Technology Management (IJTM)*. 1999. Vol. 18. № 5/6/7/8. P. 433–462. <https://doi.org/10.1504/IJTM.1999.002780>.
- Drucker P.F. Post-Capitalist Society. New York : Harper Business, 1993. 232 p.
- Edvinsson L., Malone M. Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. New York : Harper Business, 1997. 225 p.
- Foray D. The Economics of Knowledge. Cambridge : MA ; MIT Press, 2004. 275 p.
- Nonaka I., Takeuchi H. The Knowledge-Creating Company. New York : Oxford University Press, 1995. 284 p.
- Roos J., Roos G., Dragonetti N.C., Edvinsson L. Intellectual Capital: Navigating the New Business Landscape. London : Macmillan Press, 1997. 143 p.
- Stewart T.A. Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations. New York : Doubleday/Currency, 1997. 278 p.
- Sveiby K.E. The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge-Based Assets. San Francisco : Berrett-Koehler, 1997. 275 p.
- Zayachuk M., Kostashchuk I., Darchuk K., Bilous Yu. Geoinformation technologies as a basis for research of the optimal location of general secondary education institutions (on the example of Chernivtsi city territorial community). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2021. Vol. 30. № 2. P. 389–401. <https://doi.org/10.15421/112135>.

References

- Butnik-Siverskyi, O. (2003). Transformatsiia intelektualnoi vlasnosti v innovatsiinyi produkt [Transformation of intellectual property into an innovative product]. *Intelektualnyi kapital [Intellectual Capital]*, 5, 3–12 [in Ukrainian].
- Heiets, V.M., & Semynozhenko, V.P. (2006). Innovatsiini perspektyvy Ukrainy [Innovative prospects of Ukraine]. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
- Zharinova, A.H. (2013). Rozvytok ekonomiky znan v konteksti formuvannia liudskoho kapitalu [Development of the knowledge economy in the context of human capital formation]. *Efektivna ekonomika [Efficient Economy]*, 11. [Electronic resource] URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2536> (access date 15.07.2025) [in Ukrainian].
- Lapotkov, V. (2024). Poniattia i vydy intelektualnoho potentsialu kompanii v IT-sektori [Concept and types of intellectual potential of companies in the IT sector]. *Ekonomika ta suspilstvo [Economy and Society]*, 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-94> [in Ukrainian].
- Malitskyi, B.A., & Popovych, O.S. (2005). Stan vykorystannia vitchyznianoho intelektualnoho potentsialu [State of use of domestic intellectual potential]. *Intelektualna vlasnist [Intellectual Property]*, 12, 7–13 [in Ukrainian].
- Nych, T.V. (2017). Heohrafiia intelektualnoho potentsialu Khmelnytskoi oblasti [Geography of intellectual potential of Khmelnytskyi region]. Kyiv : Print-Servis [in Ukrainian].
- Palamarchuk, M.M., & Palamarchuk, O.M. (1998). Ekonomichna i sotsialna heohrafiia Ukrainy z osnovamy teorii: navchalnyi posibnyk [Economic and social geography of Ukraine with the basics of theory: a textbook]. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
- Pererva, P.H., & Marchuk, L.S. (2018). Intelektualnyi potentsial yak ekonomichna katehoriia [Intellectual potential as an economic category]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut". Seriya: ekonomichni nauky [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Series: Economic Sciences]*, 15 (1291), 53–63 [in Ukrainian].
- Popovych, O.S. (2005). Naukovo-tehnolohichna ta innovatsiina polityka: osnovni mekhanizmy formuvannia ta realizatsii [Scientific and technological and innovation policy: basic mechanisms of formation and implementation]. Kyiv : Feniks [in Ukrainian].
- Sidenko, S.V. (2023). Intelektualnyi kapital v stratehii innovatsiinoho rozvytku Ukrainy [Intellectual capital in the strategy of innovative development of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations]*, 57 (1), 95–100. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2023/1-57/95-100> [in Ukrainian].
- Sytnyk, Y.S. (2012). Intelektualnyi potentsial yak faktor intelektualizatsii system menedzhmentu pidpryemstva [Intellectual potential as a factor of intellectualization of enterprise management systems]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut". Seriya: ekonomichni nauky [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Series: Economic Sciences]*, 9, 271–277. [Electronic resource] URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/2988> (access date 15.07.2025) [in Ukrainian].
- Tyshchenko, V.F. (2014). Ekonomika znan yak aktualna osnova suchasnoho rozvytku Ukrainy ta yii rehioniv [Knowledge economy as an actual basis for the modern development of Ukraine and its regions]. Kharkiv : vyd. KhNEU [in Ukrainian].
- Tkachenko, V.A. (2008). Intelektualnyi potentsial v osnovi rozvytku vyrobnychkykh syl i vyrobnychkykh vidnosyn [Intellectual potential is the basis for the development of productive forces and production relations]. Dnipro : Monolyt [in Ukrainian].
- Filyppova, S.V., & Kovtunencko, K.V. (2013). Intelektualnyi potentsial yak holovnyi chynnyk formuvannia intelektualnoho kapitalu [Intellectual potential as the main factor in the formation of intellectual capital]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Menedzhment ta pidpryemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Management and Entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development]*, 776, 81–86. [Electronic resource] URL: <https://ena.lpnu.ua/items/098df848-54fb-4cec-ab33-d02f461a0819> (access date 15.07.2025) [in Ukrainian].
- Boisot, M.H. (1998). Knowledge Assets: Securing Competitive Advantage in the Information Economy. Oxford : Oxford University Press [in English].
- Bontis, N. (1999). Managing organisational knowledge by diagnosing intellectual capital: framing and advancing the state of the field. *International Journal of Technology Management (IJTM)*, 18 (5/6/7/8), 433–462. <https://doi.org/10.1504/IJTM.1999.002780> [in English].

- Drucker, P.F. (1993). *Post-Capitalist Society*. New York: Harper Business [in English].
- Edvinsson, L., & Malone, M. (1997). *Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower*. New York: Harper Business [in English].
- Foray, D. (2004). *The Economics of Knowledge*. Cambridge: MA; MIT Press [in English].
- Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). *The Knowledge-Creating Company*. New York: Oxford University Press [in English].
- Roos, J., Roos, G., Dragonetti, N.C. & Edvinsson, L. (1997). *Intellectual Capital: Navigating the New Business Landscape*. London: Macmillan Press [in English].
- Stewart, T.A. (1997). *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. New York: Doubleday/Currency [in English].
- Sveiby, K.E. (1997). *The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge-Based Assets*. San Francisco: Berrett-Koehler [in English].
- Zayachuk, M., Kostashchuk, I., Darchuk, K., & Bilous, Yu. (2021). Geoinformation technologies as a basis for research of the optimal location of general secondary education institutions (on the example of Chernivtsi city territorial community). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 30 (2), 389–401. <https://doi.org/10.15421/112135> [in English].

Отримано: 27.07.2025
Прийнято: 29.08.2025
Опубліковано: 17.10.2025

